

РОЗДІЛ IV. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

УДК 372.48

Л. Д. Калиниченко

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД І ПРИЙОМ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття містить практичні поради вчителям початкової школи щодо організації дослідницької діяльності.

Ключові слова: спостереження, план спостереження, навчальні завдання.

Постановка проблеми. Залежно від змісту навчального матеріалу обирають спосіб його засвоєння, тобто конкретний метод навчання. Наприклад, опанування знань про навколишню дійсність вимагає, передусім, зорового, слухового та інших видів сприймання, а отже, наочних і практичних методів. Осмислення матеріалу забезпечують бесіда, пояснення, розповідь, тобто словесні методи. Конкретний метод визначає особливості діяльності вчителя і учнів, напрям процесу навчання. Як правило, у педагогічній практиці орієнтуються на комплексне застосування різноманітних методів.

Спостереження є провідним у навчанні дітей молодшого шкільного віку. Суттю спостереження є безпосереднє, цілеспрямоване, планомірне сприйняття дітьми процесів, явищ, об'єктів навколишнього світу за допомогою органів чуття, без втручання в їх буття. Під час спостереження активно взаємодіють сприймання, мислення і мовлення, школярі виокремлюють у предметах і явищах основні, суттєві ознаки, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, залежності, засвоюють основні знання. Цей метод максимально відповідає особливостям пізнавальної діяльності дітей, сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей (інтересу до навколишнього світу, допитливості, спостережливості), удосконалює сенсорні процеси (відчуття, сприймання).

Мета статті. Розкрити практичні поради вчителям початкової школи щодо організації дослідницької діяльності на основі спостереження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемами удосконалення організаційних форм і методів навчання займалися Я. Коменський, Й. Гербардт, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, О. Ващенко. В останні роки питання вдосконалення організаційних форм і методів навчання розглядалися в роботах А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Онищука, О. Савченко, І. Варламова.

Виклад основного матеріалу. Пізнання навколишнього світу розпочинається із накопичення фактичного матеріалу, чуттєвого досвіду, який осмислюється з метою опанування певної системи знань. Відсутність запасу конкретно-образних уявлень у молодших школярів призводить до формального засвоєння знань. Наочно-чуттєву основу засвоєння забезпечують спостереження.

Спостереження – це цілеспрямоване, планомірне сприйняття предметів і явищ навколишнього світу органами чуття. Унаслідок сформованості в учнів умінь і навичок спостерігати формується така важлива якість особистості, як спостережливість, тобто вміння помічати особливості предметів і явищ.

Спостережлива дитина більше сприймає, глибше мислить і розуміє.

Молодші школярі сприймають оточуючий світ на основі охоплення випадкових, нерідко неістотних ознак. Самостійний аналіз того, що спостерігається, здійснюється учнями хаотично, без будь-якої спроби відділити істотне від неістотного, виявити подібні об'єкти. У зв'язку з цим процесом спостереження необхідно управляти.

Організація роботи базується на взаємопов'язаній діяльності вчителя й учнів. Вона полягає в тому, що вчитель організовує, стимулює, здійснює поточний контроль, аналізує, коригує й оцінює цілеспрямоване, планомірне сприймання школярами об'єктів природи.

У структурі спостереження виокремлюють такі компоненти: 1) мета спостереження, чітко сформульована ціль; 2) план спостереження; 3) безпосереднє цілеспрямоване сприймання предметів і явищ природи; 4) висновки спостереження (щоб зробити висновок відносно групи об'єктів, спочатку необхідно здійснити спостереження за одиничними об'єктами цієї групи. У кожному із них сприймаються ті ознаки, які передбачені цілями спостереження. Далі об'єкти між собою порівнюються і визначаються їх подібні ознаки. Вони і складають зміст висновку.

Спостереження в процесі навчання може виступати як *методом, так і прийомом*. Методом воно буде за умови, якщо в результаті його проведення досягається дидактична ціль, а прийомом тоді, коли внаслідок його здійснення досягається дидактична підціль. Від цього залежить співвідношення спостереження з іншими методами, які можуть бути його складовими в якості прийомів, або ж навпаки, включати його прийомом у свою структуру. Наприклад, у ході спостереження бесіда буває прийомом актуалізації опорних знань про об'єкт або способи діяльності, прийомом мотивації і стимулювання тощо; розповідь – прийомом додаткового інформування; дослід – прийомом виявлення якої-небудь внутрішньої ознаки або властивості об'єкта тощо. І навпаки, спостереження є складовою частиною інших методів, а точніше – їх прийомами. Зокрема таких, як дослід, практична робота, розповідь для сприймання наочних ілюстрацій до неї тощо. Оскільки не всі ознаки предметів і явищ сприймаються безпосередньо, то у зв'язку з цим пізнання природних об'єктів, крім спостережень, потребує проведення дослідів і практичних робіт.

Неможливо ознайомитись з природою тільки за інформацією, що подається в підручнику. Дитина повинна подолати певний шлях до наукового пізнання, що передбачає: спостереження – дослідження – теорія; вона повинна мати можливість доторкнутися до всього своїми руками, знайти відповіді на запитання, як і чому саме так влаштований світ. Дослід дозволить учневі самому стати «автором» відкриття, а вчителю – підвищити ефективність навчання, а також активізувати навчальний процес.

Пропонуємо Вашій увазі приклади дослідів, які можна організувати до вивчення тем за новим підручником «Природознавство» (автор Ірина Грущинська, 1 клас).

Дослідницька лабораторія майстра Чомусика

1. Як побачити повітря.

Мета: визначити, що повітря прозоре, без запаху, смаку, безбарвне. Воно є скрізь.

План спостереження.

- Візьми порожню прозору пляшку. Чи порожня вона? Так – ні (підкресли свою думку). Чи відчуваєш ти запах, смак?
- Набери у миску води. Опустити цю пляшку горлом догори. Що з'явилося у воді?
- Зроби висновок. Чи змінилась твоя думка? Що було всередині пляшки?

План спостереження

- Візьми кольорову кульку.
- Надуй її.
- Порівняй форму кульки до і після того, як її надули.
- Зроби висновок.

План спостереження

- Візьми цупкий предмет (картон, віяло, зошит).
- Помахай перед лицем, наче в спеку. Порівняй свої відчуття до рухів і після.
- Зроби висновок.

2. Які властивості має вода.

Мета: визначити, що вода в рідкому стані: безбарвна, прозора, не має запаху, смаку та форми.

План спостереження

- Візьми порожню прозору склянку.
- Налий в неї води з крану. Понюхай, спробуй на смак.
- Постав за склянкою прямокутник з кольорового паперу. Чи вдалося тобі розгледіти форму і колір паперу?
- Візьми глибоку тарілку і вилий туди воду зі склянки. Чи змінилась форма води?
- Зроби висновки.

3. У яких станах може бути вода.

Мета: з'ясувати, що вода на морозі замерзає, при нагріванні – рідка, при кипінні перетворюється на пару.

- а) – Візьми металеву тарілочку і налий туди води.
 - Постав тарілочку з водою в морозильну камеру до ранку.
 - Порівняй стан води ввечері і вранці.
 - Зроби висновок.
- б) – Візьми воду і разом з дорослими закіп'яти її, накривши сухою кришкою.
 - Подивись, що з'явилося на кришці. Порівняй.
 - Зроби висновки.
- в) – Візьми тарілочку. Налий у неї води і обведи фломастером край води.
 - Через три дні знов обведи іншим кольором край води.
 - Порівняй.
 - Зроби висновок. Куди зникла вода?

4. Що таке гірські породи.

Мета: з'ясувати, що земля складається з гірських пород.

План спостереження

– Разом з дорослими збери колекцію гірських порід для спостереження (пісок, глину, гальку, щебінь тощо). Почни робити це заздалегідь (улітку).

– Накресли таблицю і запиши свої спостереження.

Назва породи	Колір	Твердість	Розсіпчастість	Місце знаходження

– Що спільного в місці знаходження ти помітив?

– Зроби висновки.

5. Склад ґрунту.

Мета: з'ясувати наявність води, повітря, глини, піску, каміння, перегною у ґрунті.

План спостереження

– Заготуй заздалегідь три зразки ґрунту. Один візьми біля свого будинку, другий – у квітковому магазині, третій – біля річки.

а) – Порівняй колір кожного зразка.

– Зроби висновок про перегній. Де його більше і який колір має цей зразок?

б) – Візьми найбільш темний зразок, поклади в металеву тарілочку, накрив кришкою і підігрій. Що з'явилось на кришці?

– Зроби висновок.

в) – Поклади найбільш темний зразок у прозору склянку з водою. Що ти помітив?

– Зроби висновок.

г) – Поклади в прозору склянку світлий зразок і помішай паличкою. Що помітив в осаді через хвилину?

– Зроби висновок.

– Усі висновки спробуй записати у таблицю (став +)

Колір зразка	повітря	вода	пісок	глина	перегній

Суттєве значення для загального розвитку школярів має чуттєва основа навчання. Учителю обов'язково слід розвивати і вдосконалювати в молодших учнів уміння бачити, спостерігати, слухати. У пізнавальній діяльності взаємодіють дві форми: сприймання і мислення. Обидві вони мають різні функції. Перша забезпечує пізнання зовнішніх ознак і властивостей об'єктів (колір, форма, величина, матеріал, розташування тощо), а друга - через розв'язування задач дає змогу пізнати внутрішні властивості й ознаки окремого предмета, явища та зв'язки між ними. Як зазначає О. Савченко, що шукаючи резерви загального розвитку дитини в навчанні, необхідно розвивати дитину в трьох напрямках:

1. «Чутливе вухо».

2. «Гостре око».

3. «Умілі руки».

Учителі нашої школи розробили систему вправ і завдань, які удосконалюють процеси сприймання на різних уроках.

Наведемо деякі приклади цих вправ.

Бачу. Тренування зорової пам'яті відтворення образу сприйнятого об'єкта.

1. Прочитай речення. Знайди відмінність.

У шкільних змаганнях з волейболу брали участь учні третіх класів. Виграв 3- Б клас з рахунком 13 : 8. Діти багато тренувались. Зі своїм учителем Олександром Івановичем вони раділи перемозі.

У шкільних змаганнях з волейболу брали участь усі учні третіх класів. Виграв 3- В клас з рахунком 13 : 8. Діти багато тренувались. Зі своїм учителем Олександром Івановичем вони раділи цій перемозі.

2. Учитель показує картку, на якій 10 предметів (малюнки, цифри, слова тощо). Протягом хвилини діти дивляться, запам'ятовують. Потім учитель показує картку з незначними змінами. Діти повинні вказати на те, що змінилось.

3. Діти на парті викладають разом з учителем різні предмети (фігури, кольорові олівці, картинки, палички тощо). Учитель пропонує заплющити очі і в цей час робить зміни (на дошці). Діти порівнюють і роблять висновок. Завдання з віком ускладнюються. У 3- 4 класі це можуть бути слова, числа, речення, тексти.

Гостре око учня – найважливіша передумова формування спостережливості, уміння помічати характерні, але малопомітні особливості предметів та явищ, уміння перевіряти власні роботи і знаходити помилки. Ця якість передбачає цілеспрямоване сприймання об'єктів, що викликають інтерес. Тому спостереження в навчанні характеризується значною активністю сприймання, тісно пов'язане з мисленням, мовленням, почуттям, довільністю уваги.

Уміння спостерігати в молодших школярів можна розвивати на будь – яких уроках. Особливо значні можливості для цього на уроках ознайомлення з навколишнім світом, образотворчого мистецтва, розвитку мовлення, читання, трудового навчання.

Залучаючи дітей до цілеспрямованих спостережень, учитель розв'язує такі дидактичні завдання:

- 1) уточнює і збагачує уявлення дітей про відомі об'єкти;
- 2) формує нові поняття про зв'язок, відношення між предметами та явищами;
- 3) активізує різні форми сприймання;
- 4) навчає послідовності розумових і практичних дій під час спостереження одного чи кількох об'єктів;
- 5) збуджує інтерес і допитливість дітей, цим самим спонукає до самостійного навчання.

На кінцевому етапі спостереження доцільно, щоб діти під керівництвом учителя з'ясували, що ж нового, незвичайного вони відкрили для себе; зробили висновок про те, як саме спостерігали, за якими ознаками; що треба врахувати в майбутніх спостереженнях. Це допоможе їм поступово оволодіти спостереженням як методом пізнання.

Висновок. Обираючи і використовуючи конкретний метод, педагог має усвідомлювати, завдяки чому він зможе якнайкраще організувати спільну діяльність із дитиною, щоб вирішити дидактичне завдання. При цьому слід враховувати, що жодна класифікація не вичерпує всієї сукупності використовуваних на практиці методів навчання.

Список використаної літератури

1. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах / О. Я. Савченко. – К. : «Магістр – S», 1997. – С. 176-178.
2. Грушинська І. Природознавство : [підручник для 1 класу] / І. Грушинська. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012.

3. Байбара Т. Спостереження у процесі навчання природознавства / Т. Байбара // Початкова школа. – 2000. – № 6. – С. 11-15.

Лилия Калиниченко. Наблюдение как метод и приём в процессе обучения младших школьников.

Статья содержит практические советы учителям начальных классов по организации исследовательской деятельности.

Ключевые слова: наблюдение, план наблюдения, учебные задачи.

Liliya Kalinichenko. Observation as a method and a technique in the process of primary schoolchildren teaching.

The author suggests practical advice for primary school teachers concerning the organization of research activity.

Key words: observation, a plan for observation, training objectives.

УДК 372.4 (087.5)

О. М. Марущак

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПЕРІОДИКА ДЛЯ ДІТЕЙ

Автор статті розглядає сучасний стан дитячої періодичної преси в Україні, проводить її кількісний та частково якісний аналіз. Зосереджено увагу на мовному аспекті, тематичних особливостях видань, віковій спрямованості та їх доступності для читачів. Виявлені також вимоги щодо змістового наповнення та поліграфічних характеристик періодичних видань для дітей.

Ключові слова: дитяча періодична преса, особливості видань, поліграфічні характеристики, мовний аспект.

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак сучасного літературного процесу в державі є розмаїття періодичних видань. Однак, незважаючи на це, виникає проблема періодичних видань для дітей дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку. Ми не визначаємо проблемою кількість газет та журналів та для дітей, що були видані і видаються протягом уже більше як 20 років незалежної України, проте постає питання якості змістового наповнення дитячих часописів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дитяча періодика була об'єктом дослідження представників різних наук, що підтверджують праці в галузі соціології, історії, психології, педагогіки, мовознавства, літературознавства, книгознавства, філософії. Різнобічні аспекти функціонування видань для дітей розглянуті у працях М. Алексєєвої, Л. Беленької, В. Богданова, С. Велігонської, Т. Давидченко, В. Дзядевич, В. Дружбинського, Н. Ісакової, А. Капралової, Г. Литвинової, Н. Кіт, Л. Колесової, Л. Кусий, В. Моруги, Е. Огар, Л. Перверзенцевої, О. Прокопчук, Ю. Стадницької, Т. Старченко, Н. Сидоренко, А. Токарської, М. Холмова, В. Шевельової, Є. Якутіної.

Мета статті. Завданням публікації є розгляд усього розмаїття дитячої періодики, її розмежування за факторами мови видань, вікової спрямованості, змістового навантаження, географічної поширеності та доступності для юних читачів.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомою є думка, що дитяча преса виконує, перш за все, функції популяризації пізнавальних та педагогічних